

Наташа Н. Козомора

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
natasa.kozomora@ff.uns.ac.rs

doi: 10.19090/zjik.2020.49-58

UDK 811.161.1`37

оригинални научни рад

РУКА У РУСКИМ ПОСЛОВИЦАМА: ЛИНГВОКОГНИТИВНИ АСПЕКАТ

САЖЕТАК: У овом раду се, применом когнитивно-семантичког метода развијеног у оквиру руске лингвоконцептологије, анализира лексема *рука* у руским пословицама. Циљ рада је да се, путем семантичке анализе пословица које садрже номинатор концепта *рука*, утврди традиционална и социокултурна садржина концепта. Све пословице груписане су према семантичкој блискости. Такође, у раду је представљена и структура паремиолошког поља концепта *рука*. Резултати истраживања показују која су когнитивна обележја концепта *рука* и у ком степену присутна у руским пословицама, која од њих имају социокултурни и традиционални карактер, као и која од тих обележја учествују у формирању различитих апстрактних значења.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, концепт, рука, пословице, руски језик

1. УВОД

Семантичко-когнитивни приступ анализи концепта подразумева анализирање односа између семантике језика и концептосфере, као укупности знања свих припадника језичко-културне заједнице (Лихачёв 1993: 5). Према семантичко-когнитивном методу до садржине концепта долази се семантичком анализом језичког материјала који га вербализује (Попова, Стернин 2007: 18). Са лингвокогнитивног аспекта, пословице чине део језичке слике света, пословичну слику света. Оне преносе тзв. народну мудрост, уопштено знање које се у име заједнице предаје индивидуалним примаоцима као поука (Бартмињски 2011: 63). Њиховом семантичком анализом долази се до уопштених представа о свету једног народа, које имају дугу традицију и изражавају његов менталитет. С друге стране, пословице се могу посматрати и као буквална слика свакодневног живота.

У пословицама су испољене моралне вредности народа и његово мишљење о различитим друштвеним појавама. Оне истовремено изражавају две врсте сазнања о свету, два по карактеру различита виђења света. С једне

стране, значење пословица указује на прихваћене у социјуму моралне норме, стереотипе понашања, односно, знања и о човеку у свету, која су важна за језички колектив, и због чега су и изражена помоћу језичког знака (Иванова 2006: 52).¹

Због традиционалне природе сазнања које нам пословице пружају, у семантичко-когнитивној анализи паремиолошког поља концепта *рука* потребно је да се пође од њене традиционално-религијске симболике. Низ аутора који се баве симболима и историјско-традиционалним истраживањем језика, у први план истичу појам *руке* као симбола власти. У народној и хришћанској традицији она је симбол снаге, власти, пружене помоћи и заштите. Такође, рука је и симбол правде: рука која држи власт одређује казну осуђеницима (Chevalier, Gheerbrant 1983: 567, 569). Симбол власти развио се од идеје припадања. Додирнути и дохватити нешто у логици традиционалних представа значило је ступити у посед датог, стећи власт и право припадања (Байбурин, Топорков 1990: 27). Поред симбола власти, у традиционалној представи појма *рука* важна је и њена функција у вршењу рада (Толстой 2004: 254). Рад рукама (физички рад) је прототип рада као начина стицања материјалних средстава за живот.

У складу са реченим, може се претпоставити да ће пословице, као језичка средства која изражавају културу и традицију једног народа, највећим делом садржати управо наведене традиционалне и симболичке аспекте значења.

Семантичка анализа пословица са лексемом *рука* у руском језику показала је да се физичка обележја руке и одређени покрети и активности које се њоме врше поступком појмовне метафоре преносе на апстрактна значења. Теорију појмовне метафоре у оквиру когнитивне лингвистике развили су амерички лингвисти Џ. Лејкоф (G. Lakoff) и М. Џонсон (M. Johnson) у књизи *Metaphors we live by*. Аутори метафору не посматрају само као стилску фигуру у језику, већ као механизам на којем се заснивају мисаони процеси човека. (Lakoff, Johnson 1980: 9). Према Д. Кликовац, метафора је пресликавање структуре једног појма (или појмовног домена) који је обично чулно сазнатљив и добро познат, на други домен (Кликовац: 2004: 12).

---

¹ Цитирану литературу на руском језику превео аутор текста.

Лингвокогнитивни аспект значења, за разлику од лексикографског, даје детаљније податке о резултатима утицаја различитих социокултурних фактора на језик. У когнитивној лингвистици се за проучавање савременог, актуелног садржаја неког језичког концепта углавном користе асоцијативна поља и анкете, док се за разумевање историјске и традиционалне стране концепта проучавају пословице. Корпус овог рада чини 79 пословица преузетих из Даљевог речника *Пословицы русского народа* (В. И. Даль 1957) и речника под уредништвом В. М. Мокијенка *Большой словарь русских пословиц* (В. М. Мокиенко 2010).

2. КОГНИТИВНА ОБЕЛЕЖЈА ЛЕКСЕМЕ РУКА

Семантичко-когнитивна анализа концепта састоји се од издвајања језичког садржаја који вербализује концепт, његове семантичке анализе и интерпретације тако утврђених сема, које се посматрају као когнитивна обележја датог концепта (Попова, Стернин 2007: 112). У складу са наведеним, анализира се и наш материјал који ће овде бити изложен у виду семантичких група и то по опадајућој фреквентности.

1. **Руке служе за рад (21).**² У овој групи налазе се пословице које говоре да рад пружа материјалну сигурност. Рад рукама је прототип рада као једино исправног начина стицања материјалних средстава за живот.

С молитвой в устах, с работой в руках. Не замоча рук, не умоешься. С богом начинай, а руками кончай! У работающего в руках дело огнем горит. Легче руками работать, чем головой. Не печь кормит, а руки (а нивка). Покуда цеп в руках, потуда и хлеб в зубах. Дал бог руки, а веревки сам веи! Работа да руки — надежные в людях поруки. Горе горюй, а руками воюй. Не поле родит — загон; не игла шьет, а руки. Руки работают, а голова кормит. Глаза стращают, а руки делают. С руками нигде не пропадешь. Ноги носят, а руки кормят. Ноги с побезской, руки с подхватой. Руки за ложкой не протянешь, так не придет сама. Если руки есть, везде найдешь что поест. Свесив руки (сложя руки), снопа не обмолотишь. Не сиди сложя руки, так не будет и скуки! Жарко желают, да руки поджимают.

2. **Рука симболизује власт и моћ (10).** Ове пословице говоре о власти, која у народу изазива страх. Ово се обично односило на однос према богу као највишој власти.

² Број у загради представља укупан број примера у датој групи.

Где ни будет, а от наших рук не отбудет. Попадешься в руки — натерпишься муки. Сильная рука (руку) богу судить. Сильна божья рука. Божья рука — владыка. Господи владыко, твоя рука велика, а моя хоть и боле, да нет ей воли. Царский гнев и милость в руке божьей. Пущен корабль на воду, сдан богу на руки. Сильная рука — владыка. Где муха ни летала, а к нам в руки попала.

3. **Рука је важан део тела (6).** У ову групу уврштене су пословице које говоре о залагању руке приликом заклинања, што потврђује њену важност у свакодневном животу.

Отоймись рука и нога, коли неправда. Даю руку свою на отсечение. Хоть правую руку отрубить. Хоть руку прочь по локоть. Отсохни тому рука по локоть, кто себе добра не желает. Без денег (или: без снаряда), что без рук. Вот тебе моя рука, что изо ржи будет мука. Войско сухопутное — одна рука; а сухопутное и морское — две.

4. **Држање у рукама изражава сигурност постојања и поседовања (6).**

У овој групи налазе се пословице у којима држање у рукама, поред буквалног поседовања, метафорички изражава сигурност апстрактног поседовања.

Дай в руки, поверю. Не клади в ухо, а положи в руку! Того не берут, что в руки не дают. Рыба в реке — не в руке. Синица в руках лучше соловья в лесу. То не пропало, что в руки попало.

5. **Рука која граби означава похлепу, а рука која даје дарезљивост (5).** У овим пословицама изражен је негативан став према похлепи и позитиван према дарезљивости.

Очи наши ямы, руки наши грабли. Глаза — ямы, а руки — грабли. Глаза (очи) завидуци, руки загребуци. Бравши, рука не устанет (не приберется). Дающего рука не оскудеет.

6. **Десна рука је симбол праведног, исправног, док је лева рука симбол нечистог, неправедног (5).** Код већине људи доминантна рука је десна, те се она сматрала и важнијом од леве. Такође, десна рука је симбол праведног и исправног, а лева неправедног и неисправног, што потиче од хришћанске традиције (Байбурин, Топорков 1990: 27). У овој групи налази се и пословица која, поред односа десне и леве руке изражава став да човек треба да буде опрезан (*Левой рукой мосол кажи, в правой руке плеть держи*).

Левой рукой мосол кажи, в правой руке плеть держи! Правая рука по

правде живет. Правая рука всегда правее. Правша левшу вперед не пустит. Правдивая рука правдой живет.

- 7. Прљање руку симболички представља незаконито или неморално деловање (3).** У овим пословицама присутна је и метафора да је чисто исправно, а прљаво неисправно.
Хлебы катый, а рук не марай. Грязью играть— руки марають. Речист, да на руку нечист.
- 8. Прање руку симболизује ослобађање од кривице (3).** Ове пословице повезане су са претходном групом и говоре о прању руку као симболу ослобађања од кривице, односно њеног скривања.
Рука руку моет — обе белы живут (или: хотят обе белы быть). Рука руку моет, вор вора кроет. И муху убить, так руки умыть.
- 9. Покрети руке могу имати посебно значење у комуникацији (3).** Одмахивање руком изражава одустајање, мирење са исходом ситуације. Ударање по рукама у народу значи склапање договора, постизање сагласности у послу.
Меряла баба клюкой, да махнула рукой (далеко ли). Махни рукой да ступай домой! Бери полу: бей рука об руку!
- 10. Празне руке изражавају сиромаштво (3).** У овим пословицама буквално стицање узимањем у руке преноси се метафором на стицање средстава за живот.
В одной руке пусто, в другой ничего. В сказках все есть, да в руках ничего нет. Много доуки, да нечего в руки.
- 11. Лака рука симболизује срећу (2).** Ове пословице су настале од доживљаја лаке руке као спретне руке, која брзо савладава све вештине. На основу тога, она је служила за призивање среће у свему.
Кабы с вашей легкой руки разжиться. С легкой руки все сойдет.
- 12. Рука је симбол претње (2).** Ова група пословица у вези је са значењем лаке руке, али указује и на руку као симбол обећане казне, претње. Наведено значење асоцијативно је повезано са доживљајем руке као симбола власти јер онај ко врши власт, кажњава због непослушности.
Легка рука: что ни пригрозит, то и поживем. У меня рука легка — была бы шея крепка (или: толста).

- 13. Испуштање из руку и немогућност дохватања руком указују на неспретност као људску особину или на одсуство воље за деловањем (2).** Ове пословице повезане су са метафоричким преношењем буквалног држања у рукама и физичке могућности дохватања руком на апстрактно поседовање и доступност нечега.

Нечем хвалитъся, как все из рук валитъся. Видитъ глаз, да рука не сягнет.

- 14. Држање обема рукама изражава гостопримство и поштовање (2).** Ове пословице осликавају народни обичај да се приношењем гозбе обема рукама изражава поштовање према госту.

Принимают, за обе руки берут да в краснѣй угол сажают. Две ноги подходят, две руки подносят, одна голова кланяется.

- 15. Дуге руке су руке човека који врши власт, али и човека који краде (2).** Наша претпоставка је да је ово значење настало од дохватања руком, које се пренело на апстрактно стицање, а дужина руке, олакшавајући дохватање, метафорички се преноси и на лако стицање.

У царя руки долги (т. е. сила). У него руки (пальцы) длинны — он нечист на руку.

- 16. Кратке руке означавају ограничене могућности (1).** Ово значење повезано је са претходним. Дужина руке изражава степен доступности нечега. Онај ко има дуге руке, лако стиче оно што жели, док човек са кратким рукама не може да стекне оно што му је потребно због ограничене моћи или постојања одређене препреке.

Глаза зорки, и губки зобки (зобать, есть), да руки коротки.

- 17. Према величини руке одређује се квалитет (1).** У датој пословици величина руке преноси се метафорички и на особине човека, па је средња рука ознака за бескорисног човека.

Ни в рай, ни в муку, ни на среднюю руку.

- 18. Топла рука означава љубав (1).** Ова пословица садржи и метафору да се топлотом изражава пријатно осећање.

Тепла рука у милого, так любит.

19. **Руке лече (1).** У овој пословици представљено је народно веровање.
Где больно, там рука: где мило, там глаза.

3. ИНТЕРПРЕТАЦИЈА И СТРУКТУРА ПАРЕМИОЛОШКОГ ПОЉА ЛЕКСЕМЕ РУКА

У овом делу рада ће бити изложена когнитивна интерпретација утврђених семантичких обележја, што подразумева спајање блиских паремиолошких значења у једно општије и утврђивање степена заступљености датог значења у односу на укупан паремиолошки материјал (Попова, Стернин 2007: 202).

Когнитивном интерпретацијом семантичког садржаја пословица са номинатором концепта *рука* издвојена су четири паремиолошка микропоља. Прво поље повезано је са народним и религијским обичајима и веровањима, као и са најранијом симболиком руке (2; 3; 6; 7; 8; 14; 18; 19).³ Руке симболизују власт, а са тим је повезано и држање у рукама као обележје поседовања, као и симбол претње. Религијски обичаји осликавају се у пословицама које говоре о залагању руке приликом давања заклетве, о прању руку као симболу ослобађања од кривице, што је повезано и са прљањем руку као ознаком вршења незаконитих и неморалних радњи. Народни обичаји учачају се у пословицама које се односе на веровање да топлота руку значи љубав, да руке имају лековито својство, као и да приношење гозбе обема рукама изражава поштовање према госту. Присуство ране религијске и народне традиције видимо и у пословицама које говоре о предности десне руке у односу на леву.

Друго поље односи се на рад рукама (1). Физички рад рукама је прототип апстрактног појма рада као извора сигурне егзистенције и благостања. Онај ко ради биће сит, а ко не ради, неће имати ништа.

Треће поље чине пословице које говоре о покретима и свакодневним активностима које се врше рукама (4; 5; 9; 10, 13). Држање у рукама традиционално означава поседовање. Физичко поседовање пренело се поступком метафоре на апстрактно управљање неким/ нечим. Супротно,

³ Бројеви у загради представљају редне бројеве семантичких група које припадају датом микропољу.

испадање из руку и недоступност, удаљеност од руке, означава неуспех и несавлађивање одређене препреке. Давање рукама означава дарезљивост, а рука која граби похлепу.

Четврто поље односи се на физичка обележја руке (11, 12; 15; 16; 17). У руским пословицама се величина руке употребљава за ознаку квалитета одређене врсте (средња рука је средњи квалитет), а тежина за вештину у раду. Лака рука значи да се послови и друге активности једноставно и брзо савладавају. У овом пољу налазимо и метафоре које указују на то да је чисто исправно, а прљаво неисправно, јер чисте и прљаве руке означавају исправно и неисправно поступање. Проналазимо и пренесену употребу дужине руке. Кратка рука означава немоћ, а дуга моћ и власт, али и склоност ка крађи и превари.

Лингвокогнитивна анализа концепта укључује и представљање његове структуре, која подразумева дефинисање центра и периферије поља одређеног концепта. Ова структура показује у којој мери су одређена когнитивна обележја заступљена у свести носилаца одређеног језика. Наше истраживање показало је да центар концепта *рука* у руском језику у оквиру пословичне слике света чине пословице које су повезане са народним и религијским обичајима и веровањима (31/ 39%).⁴ Ово је и очекивано, с обзиром на то да пословице и припадају историјско-традиционалном наслеђу културе и обичаја једног народа. Ближу периферију чине пословице које говоре да руке служе за рад (21/ 27%). Даљу периферију чине пословице које говоре о покретима и свакодневним активностима које се врше рукама (19/ 24%), а крајњу пословице које се односе на физичка обележја руке (8/ 10%).

4. ЗАКЉУЧАК

Наше истраживање показало је да се рука у свести носилаца руског језика, а у оквиру пословичне слике света, концептуализује у више праваца. Рука је концептуално блиска раду. Рад рукама (физички рад) је прототип рада као вредности у друштву.

---

⁴ Први број у загради представља број пословица које припадају датом микропољу у односу на укупан корпус, а други број представља исту вредност изражену у процентима.

Покрети рукама се преносе на апстрактни домен на следећи начин: оно што је у рукама или је близу руку тако да може да се дохвати, налази се у власништву или је лако доступно и савладиво. Насупрот томе, оно што није у рукама, испада из руку или не може да се дохвати означава несавладивост и недоступност. Са овим значењем повезана је и симболика руке као власти. У традицији се стицала власт узимањем у руке и дохватањем рукама, што се пренело на држање у рукама као симбол власти и моћи уопште. Руке су важан део тела приликом вршења религијских и народних обреда и обичаја, и стога се често користе у клетвама и заклетвама.

Истраживање концепта *рука* могуће је наставити кроз анализу лексема са кореном *рук-/ руч-*, као и праћењем евентуалних промена у савременој свести носилаца руског језика и културе кроз анализу асоцијативних поља. Поређењем паремиолошког и другог материјала у различитим језицима могу се утврдити разлике у концептуализацији руке као дела тела које би се сводиле на различите културолошке факторе.

ИЗВОРИ

Даль, Владимир, Иванович. 1957. *Пословицы русского народа: Сборник Даля*. Москва: Государственное издательство художественной литературы.
Мокиенко, Валерий, Михайлович. ред. 2010. *Большой словарь русских пословиц*. Москва: ОЛМА Медиа Групп.

ЛИТЕРАТУРА

Байбурин, А. К., Топорков, А. Л. 1990. *У истоков этикета*. Ленинград: НАУКА.
Бартмињски, Жеж. 2011. *Језик – слика – свет: етнолингвистичке студије*. Београд: SlovoSlavia.
Иванова, Е. В. 2006. *Мир в английских и русских пословицах*. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ: Издательство СПбГУ.
Кликовац, Душка. 2004. *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: Библиотека XX век.
Лихачёв, Д. С. 1993, «Концептосфера русского народа». *Серия литературы и языка* 52 (1): 3–9.
Попова, З. Д., Стернин, И. А. 2007. *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ: Восток–Запад.
Толстой, Н. И. 2004. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Москва: Российская академия наук: Международные отношения.

- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain. 1983. *Рјечник симбола*. Загреб: Накладни завод МХ.
- Lakoff, George, Johnson, Mark. 2003. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Наташа Н. Козомора

РУКА В РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ: ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

Резюме

В настоящей работе анализируется концепт *рука* в русском языке. Корпус составляют пословицы, содержащие лексему *рука* в русском языке. В исследовании применяется когнитивно-семантический подход к анализу концепта, развивающийся в рамках русской лингвоконцептологии. Выделенный материал классифицируется по параметру семантической близости. Полученные результаты указывают на когнитивные признаки концепта. Целью работы является установление прежде всего социокультурных составляющих концепта *рука* в сознании носителей русского языка, а затем и установление способов концептуализации лексемы *рука* в русской концептосфере. Результаты исследования показывают, во-первых, в какой степени в русских пословицах проявляются социокультурные составляющие концепта *рука*, и во-вторых, какие его признаки участвуют в формировании определённых абстрактных понятий.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, рука, пословицы, русский язык